

Ұ.Ө. Бекназарова

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, Қызылорда қ.
e-mail: becnazarova@mail.ru

МЕТАФОРАНЫҢ ТІЛТАНЫМДЫҚ ЖҮЙЕДЕГІ ҚЫЗМЕТІ МЕН РӨЛІ

Құрылымдық тілтанымда метафора бейнелеуіш-көріктеуіш құрал ретінде көркем және публицистикалық стильге қызмет ететін бейнелі сөз ретінде танылып келді. Бірақ метафораның атажасамдық қызметіне, адамның менталды әрекеттерін (ассоциациясын, стереотиптерін) тіл арқылы жарыққа шығаратын құрал екеніне аса мән бермедік. Метафораның ақиқат дүниені танытушы қасиетін, соның ішінде жалпыадамзаттық логикалық танымды (дүниенің қарабайыр бейнесін), ұлттың стереотиптік танымын (дүниенің ұлттық бейнесін), сондай-ақ халықтың аялық білімінен, эстетикалық талғамынан, т.б. жиналған ақпараттық танымын (дүниенің концептуалды бейнесі) білдіретін әмбебап бірлік екенін тіл біліміне адамтанымдық парадигма енгенде анықтала бастағаны да айқын. Осы тұрғыдан алғанда метафораның қызметтерін жіті зерттеу және оның тілдік қорды байытуға, сақтауға ықпалын анықтау жұмысымыздың мақсатты алғышарттарының бірі болды. Сондықтан мақалада метафораның адамтанымдық, мәдениеттанымдық қызметтерін анықтамас бұрын тілтанымдық жүйедегі қызметтерін ажыратып көрсетуді мақсат еттік.

Құрылымдық лингвистика аясында метафора ұқсату заңының вербалданған көрінісі, тілдік жүйедегі мағыналарын анықтаумен ғана шектелді. Ал адамның ойлау жүйесінде қалай қалыптасады, оған адамның білімі, көңіл күйі, сол ақиқат дүниені тану деңгейі жайында, яғни метафора тіл болып жарыққа шыққанға дейінгі ойлау операциясындағы үдерістер зерттелмеді. Сондықтан мақалада бұл үдерістерді зерттеу үшін алдымен тілдік метафораның рөлін, қызметтерін зерттеу аса маңызды екені дәлелденеді.

Түйін сөздер: метафора, көріктеуіш-бейнелеуіш құрал, рационалды, иррационалды бейне, ұқсату, астарлау, ассоциация.

U.U. Beknazarova

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda
e-mail: becnazarova@mail.ru

The function and role of metaphor in cognitive system

In linguistics metaphor has been recognized as a figurative word that serves artistic and journalistic style as a descriptive-decorative tool. But we did not pay much attention to the name-creating function of metaphor, to the fact that it is a tool that brings out the mental actions (associations, stereotypes) of a person through language. Metaphor's property of revealing the true world, including universal logical knowledge (primitive image of the world), stereotypical knowledge of the nation (national image of the world) as well as the basic knowledge of the people, aesthetic taste, etc. It is also clear that the universal unity that represents the collected informational knowledge (conceptual image of the world) began to be determined when the anthropological paradigm entered linguistics. From this point of view, a close study of the functions of metaphor and determination of its influence on the enrichment and preservation of the linguistic fund was one of the objective prerequisites of our work. Therefore, in the article, before defining the anthropological and cultural functions of metaphor, we aimed to distinguish its functions in the linguistic system.

In the framework of structural linguistics, the verbal expression of the law of simile metaphor was limited only to the determination of its meaning in the linguistic system. And how it is formed in a person's thinking system, the knowledge, state of mind, the level of recognition of the true world, i.e., the processes of thought operations before the metaphor was revealed as a language, were not studied. Therefore, in order to study these processes, it is proved that it is very important to study the role and functions of linguistic metaphor.

Key words: metaphor, visual representation, rational, irrational image, simile, association.

У.У. Бекназарова

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Казахстан, г. Кызылорда
e-mail: becnazarova@mail.ru

Функция и роль метафоры в когнитивной системе

В структурной лингвистике метафора получила признание как образное слово, служащее художественно-публицистическому стилю описательно-декоративным средством. Но мы не обращали особого внимания на имя образующую функцию метафоры, на то, что она является орудием, выявляющим мыслительные действия (ассоциации, стереотипы) человека через язык. Свойство метафоры раскрывать истинное мировоззрение, включающее в себя универсальное логическое знание (первобытный образ мира), стереотипное знание нации (национальный образ мира), а также базовое знание народа, эстетический вкус и др. Ясно также, что универсальное единство, представляющее собой собранное информационное знание (концептуальный образ мира), стало определяться, когда в языкознание вошла антропологическая парадигма. С этой точки зрения пристальное изучение функций метафоры и определение ее влияния на обогащение и сохранение языкового фонда было одной из объективных предпосылок нашей работы. Поэтому в статье, прежде чем определить антропологическую и культурологическую функции метафоры, мы стремились выделить ее функции в языковой системе.

В рамках структурной лингвистики словесное выражение закона сравнения метафоры ограничивалось лишь определением ее значения в языковой системе. А как формируется в системе мышления человека, знание, душевное состояние, уровень узнавания истинного мира, т. е. процессы мыслительных операций до раскрытия метафоры как языка, не изучались. Поэтому для изучения этих процессов доказано, что очень важно изучить роль и функции языковой метафоры.

Ключевые слова: метафора, наглядное представление, рациональный, иррациональный образ, сравнение, ассоциация.

Кіріспе

Метафораның тіл (язык) мен сөз (речь) арақатынасын үздіксіз байланыстырып әрі олардың айырмашылығы бар екенін айқындайтын қасиеті бар. Құрылымдық лингвистика аясында осы қызметіне аса мән бермедік. Тіпті метафораның әдебиеттің нысаны ма әлде тілтанымның нысаны ма деген күдік болғаны да рас. Әдебиеттануда троп ретінде талданса, тілтанымда көріктеуіш-бейнелеуіш құрал, яғни көркем мәтінге лингвистикалық талдаудың нысаны ретінде танумен шектелдік. Ал метафораның тарихына үңілсек, терминді қалыптастырған Аристотельдің өзі өнер, соның ішінде шешендік өнердің бірлігі ретінде таныған болатын. Тіл мен әдебиетті ұштастырған сөйленістің негізгі құралы қолданыстағы тіл ғана емес, адамның ұшқыр қиялынан, адамның рационалды, тіпті иррационалды ойлауынан туындайтын ұқсатулардың тілдік көрінісі – метафора да басты құралы бола алатынын дәлелдеген болатын.

Әдебиетке шолу

Байтұрсынұлы: «Сөз көбін өз мағынасында жұмсамай, өзге мағынада жұмсаймыз. Арасында түк ұқсастығы жоқ екі нәрсенің ететін әсері бірдей болса, біріне қас ғаламды екіншісіне ауыстырып айтамыз» (Байтұрсынұлы А., 1991: 23).

М. Балақаев: Метафора деп заттардың, құбылыстардың ішкі-сыртқы ұқсастығына қарай ауыс мағынада жұмсалуды айтамыз. Ақ алтын (мақта); қара алтын (көмір), дала кемесі (түйе) сияқты метафоралық тіркестердің жиі қолданылатынын көрсетеді (Балақаев М., 2004: 269).

Ә.Болғанбайұлы, Ғ.Қалиұлы «Метафоралардың тілдегі маңызына тоқталғанда дәстүрлі метафоралық тәсіл бойынша ұқсату заңына сүйеніп, қазақ тілінде көп мағыналы сөздер шыққан». Метафора мағына дамуына, жаңа атаулардың жасалуына іргетас болады. Күрделі атаулар осы көпмағыналы сөздердің негізінде де жасалынып отырғанын атап өтуіміз орынды. Тілдік (сөздік) метафора сөзге жаңа мағына қосып, оның семантикалық шеңберін кеңейтін, әрдайым үздіксіз дамытып отырады (Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ., 1997: 57).

Б.Хасанов: «Метафора – тіл байлығын құлпытқан қат-қабат мағына туғызушы әрі терең сырлы мән беріп, сөзді астарлай қолдану тәсілі. Метафора – көркем әдебиетке ғана тән құбылыс емес, сөйлеу мәдениетіміздің көне тарихымен құрдас қалыптасқан, образды ойымыздың дамуынан көрініс беретін маңызды элемент» (Хасанов Б., 1996: 190).

А.Салқынбай: «Метафора – сөздің басқа мағынада қолданылуы. Риторика мен лексикологияда метафора номинациялық құрал ретінде қарастырылады» (Салқынбай А., 2009: 124).

Ж.Қ. Омирбекова: «Метафораның түп-тамыры тілдің сөздің туу тарихымен тікелей байланысты. Метафораны табиғаттың өзі сыйлаған, оларды қарапайым оқымаған адамдардың өздері де байқамай, сезбей қолдана береді. Сонымен қатар метафора тілді байытады, оған бұрын болмаған жаңалықтар енгізіледі, бірде-бір нәрсенің атаусыз қалмауына көмектеседі» (Омирбекова Ж.Қ., 2005: 40).

Метафоралар мынадай ұқсастықтар негізінде тууы мүмкін:

- тұлға ұқсастығы: итмұрын
- қимыл ұқсастығы: ащы ішектей созылған
- заттардың қызметіндегі ұқсастық;
- ұғымдардың бір-біріне қатыстылығынан

туатын ұқсастық: сұғанақ көздер

Б.Қасым: «Метафора – тілде әмбебап құбылыс. Оның әмбебаптығы тілдің құрылымында және қызметінде көрінеді. Ол тілдің түрлі аспектісі мен қолданыстық қызметін қамтиды. Тілдегі сөзжасам мен аталымды метафора тұрғысынан зерделеу тілде кенжелеу, назардан тыс қалып келеді. Метафораны зерттеушілер көбінесе бейнелеу, көркемдеу құралы, тәсілі ретінде қарастырады» – деп атап көрсетеді (Қасым Б., 2002: 76).

Материалдар және әдістер

Мақалада алдымен сипаттамалы әдіс қолданылады. Қазақ тіл біліміндегі метафораның зерттелуіне сипаттамалы шолу жасалды. Отандық және шетелдік зерттеушілердің метафораға қатысты еңбектері өзара салыстырылды. Демек, салыстыру әдісі қолданылды. Метафора бірнеше ғылымның тоғысында қарастырылатын әмбебап ұғым ретінде ертеректе танылғанын білеміз. Аристотель: «Тектен түрге, түрден текке, түрден түрге немесе барға аналогия жасаудың құралы», – деп таныса (Аристотель, СПб, 2010), Цицерон: «Сөздік қорды толықтырудың амалы», – деп бекітті (Цицерон., 2019). Бергін келе, Х. Ортега-и-Гассет: «Метафора – атаудың ауысуы», – деген болатын (Ортега-и-Гассет. М., 1990). Д. Дэвидсон: «Метафора көркемдік мазмұн болғанда ғана танылады. Метафора заттың көркемдік деңгейін болжайды», – деп көрсетеді. (Дэвидсон М., 1990). А.Ричардс: «Шешендік өнердің бүкіл тарихында метафора сөздердің икемділігіне негізделген ақылды айла. Бір сөзбен айтқанда, метафораға оның негізгі түрі ретінде емес, ою-өрнек пен әшекей ретінде, тілдің қандайда бір қосымша механизмі ретінде қарастырылуы керек», – дейді (А.Ричардс, М., 1990).

Отандық ғалымдардың метафораның зерттелуіне ат салысып жүрген зерттеуші А.Сыбанбаеваның «Метафораның тілдік болымысы және концептуалды метафоралар» атты монографиясын атап өтуімізге болады. (Сыбанбаева А., 2002: 98). Еңбекте қазақ тіліндегі метафораның лингвистикалық табиғаты кеңінен түсіндіріліп, оның ұлт тіліндегі танымдық қызметі мен ғылым тіліндегі маңызы көрсетіледі. Метафораның концептуалды қызметі, ерекшеліктері мен түрлері, термин жасаудағы рөлі арнайы зерттеліп, оған құрылымдық сипаттама жасалады.

Сондай-ақ, А.Есқараеваның «З.Шүкіровтің поэзиялық шығармаларындағы метафоралық қолданыс» атты кандидаттық диссертациясында жеке суреткер-ақынның шығармасындағы өзіндік сарын, өміріндегі құбылыстар мен дүниелерді суреттеуін жеке – жеке жүйелеп талданған (Есқараева А., 2003).

Сонымен қатар, Г.Н.Зайсанбаеваның «Метафоралы аталымдардың когнитивтік аспектісі (біріккен зат атаулары негізінде)» атты еңбегін атауға болады. Еңбекте автор, зерттеуші ғалымдардың пікіріне сүйене отырып, метафораның аталым қажеттілігін өтеудегі маңызын ашып көрсетеді. Метафоралы сөзқосым бірліктерінің қызметіне қарай түрлерін, олардың жасалу, қолдану ерекшеліктерін ашады.

Метафора арқылы жасалған бірліктерді мағыналық топтарға жіктеп, оларды жасалуының танымдық ерекшелігіне тоқталады (Зайсанбаева Г., 2002). Осы орайда, ғалым Э.Р.Когайдың «Метафора как средства создания индивидуально-авторской картины мира» атты оқу құралын атап, мынадай дәлелдемесін келтіре кетуімізге болады: «...әлемнің индивидуалдық-авторлық көрінісі, әлемнің тұтас бейнесіне жинақталған категориясына айналған, белгілік сипаттамалардың көмегімен ғана жасалмайды, оны жасауда әлемді тану категориясы да маңызды рөл атқарады, соңғысының астарында жазушы әлемді қалай таныса, оның шынайылығына көзқарасы солай түсіндіреді» (Когай, 2004).

Екіншіден, талдау-жинақтау әдісі пайдаланылды. Метафораның қызметтерін зерттей отырып, оларды жинақтау, топтарға талдау және іріктеу жұмыстары орындалды. Үшіншіден, концептуалды әдіс қолданылды. Метафораның концептуалды қызметі осы әдіс негізінде ашылды.

Метафораның тілтанымдық жүйедегі қызметтерін былайша топтастыруға болады:

1. Көріктеуіш-бейнелеуіш қызметі. Метафора – қоршаған ортаны тануға негіз болатын

«жанды» білім көзі. Расында да метафора ақиқат дүниенің сипатын, құрылысын, болмысын өзге әлеммен ұқсату арқылы білдіретін құрал болғандықтан, метафора арқылы көз алдымызға тірі (жанды) дүниенің бейнесін өткіземіз. Мысалы: «Өмір – өзен» метафорасы. «Уақыт – сынап» метафорасы (М.Мақатаев). Шындығында да, өмір өзен сияқты кері жылжымайды, ағыны тек алға болады. Өзеннің де өмір сияқты бастау көзі, тірелер, тұйықталар аяғы болады. «*Өмір – өзен*» метафорасының қалыптасуы адам танымындағы ассоциацияның, ұқсату фантазиясының жоғары деңгейде болғанын аңғартады. Қазақ дүниетанымында абстрактілі ұғымды деректі затпен ұқсатып метафоралау жиі кездеседі. Себебі қазақтың генетикалық (қанында бар) қасиеті астарлап, бейнелеп, әсірелеп тануға жақын. Және ұқсастықтың сәтті болуынан, тіл тұтынушының жадында тез сақталады, сондықтан метафоралық қолданыс қарапайым сөйленісте жиі кездесіп отырады.

Метафораның ең бірінші қызметі де – бейнелілік. Метафораның қалған қасиеттері осы қызметтің түрлі міндетте жұмыс жасауына қарай пайда болады. Метафораның көріктеуіш-бейнелеуіш қызметі сөздің әсерлілігін, бейнелілігін, көркемдігін жетілдіріп қана қоймайды, осы қызметі арқылы сол сөздің жаңа жасырын мағыналарын тудырады немесе жаңа қосымша мағыналық немесе стильдік реңкін үстемелейді. Метафораның көріктеуіш-бейнелеуіш қызметі көркем әдеби, публицистикалық стильдің негізгі қолданысы деп саналады. М.Черданцеваның тұжырымынша: «Метафора – тілдік таңбаның семантикалық қызметі» деп түсініледі (Черданцева Т. З., 2018: 7). Демек, метафора – ауыспалы, коннотаттық, бейнелі мағына тудырушы таңба ретінде танылған тілдік категория. Л.В.Ковалеваның пікірінше, «Тура, денотатты мағынадан тілдік метафора жасау үшін міндетті түрде бастапқы мағынаның жаңа коннотатты мағынаға ауысуы талап етіледі». Демек, метафора жасау үшін бір ақиқат дүние немесе бір ұғым жеткіліксіз. Міндетті түрде екі дүние немесе екі ұғым өзара ұқсастырылып, бір мағына аясында тең дүние немесе екі ұғым өзара ұқсастырылып, бір мағына аясында теңестірілуі шарт (Ковалева Л. В., 2004: 61). Л.Е.Кругликованың зерттеуінше: «Сөздің ауыспалы мағынасының болуы дегеніміз – сөзде семантикалық екіұштылықтық (екі түсінік) бар деген сөз» (Кругликова Л.Е., 2019: 82). Расында да бірмағыналылық тек туралы мағыналы сөзге тән, ал екі не одан да көп

ауыспалы мағыналардың пайда болуы екінші бір түсініктің бір сөздің бойында жасырынуынан туындайды. Ең бастысы адам метафорада жасырынған мағынаны декодтай білу керек.

2. Атауыштық (номинативті) қызмет. Метафораның бұл қызметін В.К.Харченко «құрғақ метафоралар» деп атайды (Харченко В.К., 1991: 41). Т.В.Булыгина, В.Г. Гак, А.А. Уфимцева бірінші номинацияға тілдік мағынаны жатқызады. Ол сөздер мен сөз тіркестері арқылы жасалады, ал екіншілік номинацияға сөйлем арқылы берілетін сөз мағынасы жатады. Сөздің де, сөйлемнің де мағынасын қатар жүзеге асырудан тұратын адам тілінің айырмашылығы екі түрлі мағына сферасының бар екендігі және соның негізінде бір ұғымға екі не одан да көп атау берілетіні туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді: 1) бірінші атауды жасауда объективті шындықтың қайталанатын көріністері және оған тіл тұтынушылардың тәжірибесі ықпал етеді, ал екінші атау соған берілген баға, әсер, әсірелеу ықпалынан туындайды (Гак, В.Г., 1977: 205).

Д.Т. Бахтигареевтің пайымдауынша, «Номинативті метафоралар тілде тура мағыналы сөздер сияқты қызмет атқарады, себебі олар объективті шындықтың атаулары болып табылады. Номинативті метафораларда эмоционалды-экспрессивті бояу болмайды. Өйткені бұл атаудың бейнелілі шығу тегі кезінде-ақ ұмытылған. Сондықтан оны қазіргі кезде де тура мағына ретінде қабылдайды» (Бахтигареев Д.Т., 2014: 97).

Қазақ тіл білімінде атауыштық метафораны зерттеген ғалым зерттеуінде: «Атауыштық метафора күрделі сөзді жасауда қызмет етеді және ұқсату, салыстыру құбылыстарының белгілері болады» (Қасым Б., 2002: 260) делінеді. Л.К.Мусиннің пайымдауынша: «Метафора атауыш сөздер қорын толықтыратын кейінгі атау» делінген.

Демек, атауыш метафоралар коннотаттық сипаттан денотаттық мәртебеге жете алатын, делексикалану әрекетін тудыра алатын бейнелі тіркесті қолданыстар.

3. Метафораның ақпараттық қызметі. Метафоралар арқылы берілетін ақпараттың бірінші ерекшелігі – тұтастық, панорамалық бейне. Панорама кескіннің көрнекі табиғатына сүйенеді және белгілі бір сөздің ең алғашқы (гностикалық) болмысына жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Бұл үдеріс кез келген метафораны қалыптастырушы өзегі, шикізаты, яғни іргетасы болып саналады. Метафора сәтті әрі ойдағыдай

қалыптасуы үшін адамның аялық білімі мен сөздік қоры жеткілікті болуы шарт. Демек, метафора ақиқат дүниенің алғашқы панорамалық сипаттамасын бере алады. Яғни кез келген зат пен құбылысты көргенде не сезінгенде сол сәтте-ақ ақпараттандырушы сипат беретін метафоралар туындауы әбден мүмкін. Егер метафораның басты белгісі бейнелілік дейтін болсақ, онда адам дер кезінде бейнелі ақпарат қалыптастыра алады деген сөз. Мысалы: «*Мәдине*» қаласын – *Мұсылмандар мекені, Қазақстанды – Ұлы дала елі, Ақтауды – мұнайлы қала, Қызылорданы – күріштің отаны, Африканы – Қара құрлық*, т.б. деп айту ақпараттық танымнан туындаған. Ақпараттық метафоралар белгілі бір ақиқат дүниенің өзекті дінгеі болатын көпшіліктің танымындағы жалпы ақпараты бойынша стереотиптенген дерекке негізделеді.

4. Метафораның мнемоникалық (резервтік) қызметі. Метафораның қасиеті адам жадында тез жатталады. Сондықтан белгілі бір ұғымның түсініктемесін жүйелі түсіндіруден гөрі метафоралық баламасын айту әлдеқайда жеңіл. Мәселен, физика ғылымындағы ауада болатын магниттік күштердің әрлі-берлі тербеліс әрекетіне атау беруде табиғаттағы сол құбылысқа ұқсас «толқын» сөзі сәтті терминге айналды. Содан бері радиотолқын, механикалық толқын, сейсмикалық толқын, т.б. терминдер қалыптасты. Демек, ауадағы тербелісті толқынға ұқсату нәтижесінде мнемоникалық метафора пайда болды. Себебі тербеліс ұғымы толқын атауымен жадына терең сақталды.

Мнемоникалық метафора ақпаратты жақсы есте сақтауға ықпал етеді. Мысалы, *маса* жалпыхалықтық танымда *қансорғыш* деп танымал. *Тышқанды қаптесер* деп атаған. Кескіннің есте сақтау қабілетінің артуы оның эмоционалды-бағалау сипатына байланысты болса керек. Таза түрінде мнемоникалық функция, басқалары сияқты, сирек кездеседі. Ол ғылыми-көпшілік әдебиетте түсіндірмелі қызметпен, халық жұмбақтарында, мақал-мәтелдерінде, әдеби афоризмдерде жанр құрушы қызметпен, философиялық концепцияларда, ғылыми теорияларда, гипотезаларда эвристикалық қызметпен ұштасып жатады. Мнемоникалық метафоралар тілде лексикалық вариант сөздердің қатарын көбейтеді. Мәселен, *орамжапырақ* (капуста) тағам терминінен гөрі *қырыққабат* деген халық ұсынған метафоралық жасырын атауы жиі қолданылады. Жарыспалы қолданыстың ықпалында екеуі вариант сөздерді құрап отыр.

5. Метафораның эмоционалды-бағалаушы қызметі. Метафора – сөйлеушіге әсер етудің тиімді құралы. Мәтіндегі жаңа метафораның өзі сөйлеушінің эмоционалды-бағалаушы реакциясын тудырады. Эмоционалды метафоралар тыңдарманға манипуляциялық ықпал етуде, айтылмақ ойын сендіруде, ішкі түйсігін дәл жеткізуде қолданылады. Мәселен, М.Мақатаев соғыстың ең ауыр қасіретін жеткізу үшін контраст әдісті қолдана отырып, эмоционалды метафора жасайды: *Таттық біздер соғыстың балы менен шекерін*. «Соғыстың балы мен шекері» метафорасы құрылымына қарай – контраст метафора, мағынасына қарай – эмоционалды метафора. Бұл метафорадан ең тәтті – бал мен шекердің дәмін татқанда қандай рақат күй, күшқуат алсаң, соғыста соған қарама-қарсы сезімнің ең шеткі нүктесін (ашығу, тону, ұйқысыздық, әлсіреу) барынша ауыр жеткізгісі келген бағасын байқаймыз. Адамның эмоционалды күйін жеткізуде метафора сәтті қолданылады.

«Эмоционалды метафораны құрудың негізгі психологиялық тетіктері: 1) салыстыруға келмейтінді салыстыру – тең шындық арасындағы ұқсастық қатынасын орнату; 2) мүмкін еместік – шындықта салыстыруға келмейтін субъектілердің ұқсастығы мүмкіндігін болжау; 3) үйлесімсіз үйлесімділік – метафора біртектес емес объектілерден тұрады; 4) көпмағыналылық – метафора бірнеше жазықтықтан тұрады: тура мағына мен эмоционалды-бейнелі мағына теңестіріледі» (Шадриков В.Д., 2004: 39). В. Ф. Петренконың пайымдауынша эмоционалды метафоралардың ерекшелігі – тітіркендіргіш символдың әсерінен аффектілік күшті сезіну (Петренко В. Ф., 2010: 124). Демек, эмоционалды метафоралар міндетті түрде адамның көңіл күйіне әсер етуі тиіс, яғни оқырманның ашуына тиеді немесе көңілін көтереді.

Д.Лакофф метафораға әдеттегіден гөрі кеңірек сипат береді. Оның ойынша, адам метафораны жасауда екі процессті атқарады: ойлайды, сезінеді және ойдағы бейнені жасайтын барлық концептуалдық дүниелерді сүзгіден өткізеді, яғни біз сезімді екінші суретпен сипаттаймыз (Джонсон М., Лакофф Дж., 1980: 155).

Метафора барған сайын ойлау негізі мен дүниенің көрінісіне айналуға, оның әмбебап бейнесін жасау процесстерін түсінудің кілті ретінде қарастырылуда: адам ұқсастықтарды ашпайды, оларды жасайды. Адамның ойлау үдерісі метафораланған. Метафора әрқашан жеке шығармашылық нәтижесі деп саналады, сондай-ақ

метафора жасау адамның эмоционалды күйіне, жеке эмоционалды мәдениет деңгейіне тікелей байланысты.

5. Метафораның терминжасамдық қызметі. Метафораның терминжасамдық қызметі гносеологиялық метафораның қалыптасуына негіз болды. Қазіргі таңда қазақтың ғылыми дискурсында метафоралану құбылысының белсенділігі ғылыми таным кеңістігінің ұлғайғанын аңғартады. Жаңа ғылыми ақпаратты түсіну әрі қабылдау үшін және жалпы дүниетанымдық жүйеге тұтас сіңіріп, бейімдеу үшін гносеологиялық тетіктер, яғни сол ақиқат дүниенің аналогын дәл бере алатын метафоралық түсініктер көмекке келеді. Аналог табудың ең тиімді тәсілі – екі түсініктің, яғни интуициялық және рационалды түсініктердің өзара үйлесімін табу. Терминжасауда метафораның сәтті болуы эвристикалық және ақпараттық білімнің теңбе-тең келуіне байланысты.

6. Метафораның мәтінжасамдық қызметі. Метафора мақала атауы, яғни тақырыпат ретінде жиі көрінеді. Әсіресе БАҚ тілінде елдің назарын аудару үшін тақырыпқа баса мән берілетіндіктен, оны әсірелеп береді. Мысалы: «*Радикалданудың қайнары – діни білімнің таяздығы*» (Жас алаш, 04.08.2022) атты мақала атауы автордың айтпақ ойын толыққанды жеткізіп тұр. Метафораның бұл ерекшелігін мәтінжасамдық қызметі деп тануға болады. Ал «*Сөз – Жебе*» (Жас қазақ газеті) айдарының атауы айтылмақ ойдың нақты идеясын бере алмайды. Демек, бұл метафора мәтінжасаушы қызметте емес.

7. Метафораның экспрессивті-эмоционалды, бағалауыш қызметі. Жалпыадамзаттың ойлау және қабылдау үдерісіндегі танымдық немесе коммуникативті іс-әрекетінде эмоционалды немесе бағалау қатынасын қалыптастырады. Ал эмоционалды немесе бағалауыш әсерді заттың тура (денотат) мағынасы емес, ауыспалы, бейнелі (коннотатты) мағынасы тудырады. Сондықтан тл тек денотативті ғана емес, сонымен бірге ілеспе коннотативті мағынасы бар белгілердің күрделі жүйесі ретінде әртүрлі эмоцияларды тікелей жеткізіп қана қоймай, сонымен бірге адамның ішкі сезімдері мен оның ақиқат дүниеге қатынасын жанама түрде де қолдануға мүмкіндік береді. Бұл қызметті көп жағдайда эмоционалды немесе бағалауыш метафоралар атқарады.

Метафора әрбір адамға әртүрлі эмоционалды күй беруі ықтимал. Себебі метафораның бойында бейнелілік пен жасырын сема болғандықтан,

оны әр адам өз таным деңгейінде қабылдауы мүмкін. Бұл пікіріміз Е.А.Соловьеваның мына тұжырымымен сәйкес келеді: «Метафора әрдайым субъективті құбылыс және оған жүгінген адам рационалды-логикалық ғана емес, сонымен бірге жасырын психологиялық мотивацияға ие болғанын білдіреді. Біздің ойымызша, белсенді метафоралық персонализация көбінесе адамның жақын қарым-қатынаста болатын және оның өмірінде маңызды рөл атқаратын объектілерді тірі тіршілік иелерімен психикалық тұрғыдан байланыстыру үшін адамның аффективті қажеттілігіне байланысты» (Соловьева Е. А., 2019: 9).

Дегенмен зерттеушілердің пайымдауынша метафора экспрессивті боялған бірліктерді немесе мәтін фрагменттерін құруда маңызды рөл атқарады.

Метафораның бойындағы экспрессияны, эмоцияны, бағалауыш сезімді тұтастыратын мағына – коннотаттық мағына. Сондықтан коннотаттық мағынада эмоционалды компоненттен басқа, экспрессивті, бағалау және стилистикалық компоненттерді ажырату әдетке айналады.

9. Метафораның сөзойнатым қызметі. Тілдегі сөзойнатым – үштік қатынастың арасында, яғни оқырман (1) мәтін (2) тыңдарман (3) арасында тілдің эстетикалық құндылығын жүзеге асыратын құбылыс. Сөзойнатым арқылы сөздің ұғымдық мәні емес көркемдік, әсемдік мәні өзгереді. Сөзойнатымды прагматикалық мақсатта публицистикалық стильде жиі қолданады. Сөзойнатымды алғаш зерттеген ғалым Витгенштейн: «Сөзойнатым – тілдің эстетикалық қызметін атқарады», – деген болатын. Мәселен, сөзойнатым қызметіндегі метафоралар әсерлілігімен, бейнелілігімен ерекшеленеді: *үміт оты, түн бесігі, тұрмыстың кілті, өмір толқыны, темір төзім, өсектің шеңгелі, бақаның хоры*, т.б. Қазіргі таңда сөзойнатым метафораларды манипуляциялау мақсатында жиі қолданады. Мысалы, жанамалау, астарлау, сынау, яғни тікелей емес, жасырын мағынада негатив көзқарасын асыра әсірелеп жеткізуде манипуляциялық метафоралар сәтті тактикаға айналуға болады. Мысалы: *өсекиіл жел, бір қалта сор, асау көңіл, жыртық там, меңіреу түн, сайқал сағым, жел ауыз жеңеше, құйрық саясат*. Манипуляциялық метафоралар оқырман назарын қаратудың негізгі құралы, бірақ оны сарказм тудыру немесе біреудің намысына, ашуына тию мақсатында қолдануға болмайды. Себебі сөзойнатым метафоралары тіл мен ойлауды дамытуға бағытталады.

10. Метафораның жасырын мағына жа-сау қызметі. Метафоралардың ішіндегі ең күрделісі – жасырын метафоралар. Олар екінші бейнелі атау қызметін атқарады. Жасырын метафоралардың ерекшелігі – өзге метафоралар секілді ауыспалы мағынада болмайды немесе метафора құрамында тура сипаттайтын сөз кездеспейді. Мысалы, *өмірдің базары, жастықтың жайлау* сияқты метафоралардың бейнелі ауыспалы мағынасын ұғымның негізгі концептуалды сөзі қатысып тұрғандықтан бірден танымыз. Ал метафора құрамында бұндай концептуалды сөз болмай, адам өзінің интеллектуалды дүниетанымымен тануға бағытталатын метафоралар жасырын мағыналы болғандықтан ерекшеленеді. Мысалы: *жымысқы қол – ұры; жеңіл ауыз – өсекші, темір тор – түрме, көгілдір отын – газ.*

11. Метафораның концептуалдық қызметі. Концептуалды метафоралар күрделі идеяларды қарапайым мағынада түсіну үшін қызмет етеді, сондықтан абстрактілі теориялар мен модельдерді түсіну үшін жиі қолданылады. Коммуникацияның негізгі арнасы ретінде концептуалды метафораның көмегімен түсіндірілетін бір үлкен теория. Осылайша, концептуалды метафоралардың тілі біздің күнделікті қарым-қатынасымызды ғана емес, сонымен қатар ғылыми теорияларды түсінуді де қалыптастырады. Бұл метафоралар қарым-қатынаста жиі кездеседі және біз оларды тек тілде қолданбаймыз; біз метафораларға сәйкес қабылдаймыз және әрекет етеміз.

Концептуалды метафораларда көрсетілген концептуалды бағыттар екі негізгі рөлді орындайды: Бастапқы деңгей: біз метафоралық өрнектерді шығаратын концептуалды өріс (мысалы, махаббат – бұл екі жас).

Концептуалды метафора екі білімді құрылым байланысы – конгитивті құрылым «түпкі-нысан» мен «мақсатты-нысан» метафоралану жүйесі негізінде жасалады. Екі нысан арасындағы тұрақты сәйкестік тіл және мәдениет арасында концептуалды метафора атауын алады. Олар жүйелі, өйткені түсінуге арналған мақсатты-нысан мен түсінікті нысан арасындағы орныққан сәйкестік бар. Түпкі-нысан әдетте мақсатты нысанына түсінік беру үшін қолданылады. Мақсат-нысан дерексіз болуға ұмтылады, метафоралық жүйе арқылы өзінің құрылымын түпкі нысаннан алады. Екі білім нысаны теңестіріледі. Әдетте бір нысан физикалық сапасы бар сөз арқылы айтылса, екінші нысан мағынасында дерексіз болып

табылатын сөз арқылы ұсынылады. Түпкі-нысан мақсатты-нысанды түсіну үшін пайдаланылады, яғни бір идея екінші идея арқылы түсіндіріледі (Алипова А., 2021).

Мақсатты нысан: біз түсінуге тырысатын концептуалды өріс (махаббат – жүректің үні). Бұл бастапқы бейнеден мақсатты бейнеге ауысуын бақылау және сипаттау тәсілі. концептуалды метафоралар бір ақиқат дүниені бірнеше танымдық өрісте сипаттауда қалыптасатын адамның психикалық, ойтанымдық ұғымдарының ұйымдастырылуы. Бұл метафоралану құбылысының өзі – концептуалдану үдерісі, себебі ақиқат дүние туралы жан-жақты ақпараттар, тіпті кеңістік және физикалық заңдылықтар да атсалысалды, ақиқат дүниені метафоралаушы ақпараттар күрделі болған сайын, оның концептуалдану әлеуеті де күшейе түседі. Ақиқат дүние туралы танымды неғұрлым күрделі деңгейде сипаттау санадағы түрлі кескін схемалармен, ақыл-ой бейнелермен тығыз байланысты.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Метафораға тән қасиеттер:

1. Метафоралар бірінші және екінші реттік атау (номинатив) сөз ретінде тілдік қордан орын ала алады.

2. Атауыштық метафоралар ақиқат дүниенің екінші реттік атауы ретінде синонимдік, жарыспалы (вариант немесе дублет) қызмет атқара алады: *Астана – елорда; гарыш – жерсерік; жолдорба – арқақоржын (рюкзак); Мұфти, имам – рухани көшбасшы, Елбасы – Ақ патша, Кеңес өкіметі – қызыл саясат, көлік – темір тұлпар, мұнай – қара алтын, доллар – көк қағаз,*

3. Атауыштық метафоралар термин немесе терминдік балама ретінде сөздік қорға тіркеле алады: *жолсерік (проводник), нұришам (люстра), тінтуір (мышка), пернетақта (клавиатура), айқұлақ (@) ермексаз (пластилин),*

4. Атауыштық метафоралар өзге тілден енген сөзді аударуда көне сөздерді қайта жаңғырта алады. Мысалы: *презентация – тұсаукесер, сувенир – кәдесый, айдауыл – конвой, ақорда – резиденция, нәруыз – белок, бәссауда – аукцион, тіскебасар – закуска, интернет – галамтор, пособие – жөргекпұл, робот – құлтемір, дипломат – мәмілегер, кресло – орынтақ.*

5. Атауыштық метафоралар бірінші реттік атауды әсірелеп немесе керісінше сыпайылап жеткізу мақсатында екінші атау ретінде қызмет ете алады: *рак ауруы – гасыр дерті, қатерлі ісік, мүгедек – қамкөңіл жан, өрт – тілсіз жау,*

спартакиада – байрақты бәсеке, журналист – жаңалық жаршысы, мектеп – білім ордасы, қарапашырақ, түрме – темір тор, соқыр – көз жанарынан айрылғандар.

6. Атауыштық метафоралар кісі есімдерін, жер-су аттарының да бастапқы коннотаттық мағынасынан денотатқа айналып бірінші реттік атауды қалыптастыруға әлеуетті бейнелі сөздер: *Айнұр* (Айдың нұры метафорасынан); *Баянауыл* (Баянды ауыл метафорасынан); *Мақтаарал* (Мақтаның аралы метафорасынан), *Адайкөл* (Адайдың көлі метафорасынан).

Метафоралы терминдердің сәтті шығуының негізгі тетіктерін былайша түсіндіруге де болады:

1. Бір-біріне үйлеспейтін екі ақиқат дүниенің ұқсастығына 2 түрлі таныммен (рационалды және иррационалды) қарау. Мысалы: *тіскебасар* (тағамтану термині), *айқұлақ* (@ информатика термині) адамның интуициялық ойлауы мен аққат дүниені иррационалды тануының негізінде қалыптасқан.

2. Терминжасаушы метафоралық модельдердің синтетикалық үйлесімі жап-жаңа ақпаратты белгілі (жадыдағы) біліммен үйлестіре білуі; Мысалы: *пернетақта* (информатика термині), *зілтемір* (спорт термині) метафоралы терминдері біріккен сөзден жасалғандығының өзі алдыңғы сыңары сол ақиқат дүниенің жаңа ақпаратын танытуға екінші сыңары сол ақиқат дүние туралы белгілі ақпаратқа негізделген. Метафоралы қолданыстың термин ретінде қалыптануында ақиқат дүниенің физикалық күйін сипаттайтын бейнелі белгісі – атаудың «креативті күші» басты рөл атқарады.

3. Терминжасаушы метафоралы ойлардың концентрациялануы. Ақиқат дүниенің маңызды гносеологиялық белгілері адамның ол дүниені қабылдағандағы ассоциациялық танымымен сәйкестігі дәл болуы аса маңызды. Әдетте метафоралы терминдер ақиқат дүниенің сыртқы пішіні не күйі, яғни болмысы тұтас ассоциацияланбайды, сол ақиқат дүниенің тек бір ғана ғылыми белгісі (қызметі, ерекшелігі) ғана өзге затпен ұқсатылады. Қорыта келгенде метафора атаужасам, терминжасам әрекетінде белсенді қызмет атқарады. Себебі басқа құбылыстарға қарағанда метафораның ұқсату модельдерімен тілдік таңбада жарыққа шыққанда терминдік жүйеде сәтті қолданысқа ие болып отырады.

Қорытынды

Метафора – поэтикалық ойдың бейнесі. Метафора табиғаты дүниеге көркемдік (поэтикалық)

көзбен қараудан басталады. Кейде метафора қасиетінен поэтикалық мәтіннің белгілерін іздеп жатамыз. Суреткердің стилін оның метафора қалыптастыру шеберлігінен тануға болады. Метафора – поэтикалық мәтіннің органикалық компоненті. Себебі онда поэтикалық ой мен дүниенің көркем көрінісі сақталады.

Зерттеулерді қорытындылай келе, мынадай тұжырым жасауға болады: метафора бірінші және екінші реттік атаудың негізгі өзегі болып саналады. Себебі ақиқат дүниеге берілетін атау адамның танымдық әлемінен, сол затты не әрекетті танып-білу тәжірибесінен, сол заттың қасиеттері мен маңызды белгілерін санада сақтаудан, адамның ой-қиялынан туындайды. Мәселен, «итмұрын» өсімдік атауы қазақ тілінде бірінші реттік атау бола тұрса да, бейнелі танымнан туындаған. Қазақ халқы өсімдік жемісінің сыртқы пішінін иттің тұмсығына ұқсату ассоциациясынан, яғни көру арқылы (визуалды) қабылдаған танымдық білімі аясында атау берді. Метафорадан жасалатын екінші реттік атаулар әсіресе публицистикалық стильде, сөз қайталаудан қашу мақсатында немесе сол ақиқат дүниені әсірелей бейнелеу мақсатында пайда болады. Мысалы, Президент терминіне (атауға) қазақ халқы «Елбасы» деген екінші реттік атау берді. Сол сияқты мәжіліс депутаттарына «Халық қалаулылары», «Ел үмітін арқалағандар», «Мандат иелері», т.б. екінші ретті бейнелі атаулар қалыптаса бастады. Байқағанымыздай екінші реттік атаулар – метафораларған атаулар. Осыдан кейін мынадай сұрақ туындайды: неге халық атау беруде бейнелі, ауыспалы мағыналарды қолданады? Неге Президентті – Ел басқарушы деп атамады? Неге депутатты – халық жағдайын ойлаушы, елге көмектесуші деп атамады? Демек, жалпыадамзаттық таным бейнелілікке, өзгеге ұқсатуға, ықшамды суреттеуге, ақиқаттың бейнелі дүниесін тануға бейім. Сондықтан болар, метафоралар атауыштық қызметті белсенді атқарады. Қорытындылай келе, метафораның атауыштық қызметі мынадай қағидаттарға негізделеді:

Метафоралар бастапқыда зат не құбылысты көру, ұстау, сезіну, өмір тәжірибесінен өткізу сияқты таным сүзгісінен өткізіп барып, ұқсату үдерісінде қалыптасқан бейненің тілдегі көрінісінен туындайды. Егер бейнелі атау халықтың қабылдауына сіңіп, қолданысы артса, сөздің архисемасы көмескіленеді де денотаттық атауға ұласады. Сол кезде бірінші реттік атауға ие болады. Мысалы, Қазақстандағы пандемия

кезінде дәрігерлік «маска» -ға мұқтаждық, жиі тұтынушылық оның аудармасы «бетперденің» адам қабылдауына сіңісіп, атаулық мәртебеге ие болуына себеп болды. «Бетперде» орнына бетқорғаныш, тынысқорғаушы сияқты маска қызметіне тән атаулар да беруге болар еді. Бірақ метафоралы атау – бетперде, атаужасам принциптеріне сәйкес ықшамдық жағынан ұтымды әрі сәтті атауға айнала алды.

Көркем шығармада метафораның туындауы тілдің жаратушы концептуалдық жүйесімен байланысты және олардың әлемдегі стандарттық жүйесі мен құндылығы тіл тұрғысында ғана жинақталады. Яғни жеке авторлық метафораның

ерекшелігі оны қабылдау кезінде әртүрлі тәртіптегі және жоспардағы көптеген ассоциациялар пайда болады. Сөздер семантикасын меңгеру барысында оқушының санасында пайда болатын метафоралық мағына, қабылдайтын тұлғаның ерекшелігімен оның психикалық қалыбымен интеллектуалдық мінезімен байланысты субъективті ассоциациялардың пайда болуына септігін тигізеді. Көркем шығармадағы образды метафора образдық потенцияны іске асырады, тұтас көркем мәтінді бағындыруға тырысады. Образдық метафора – ең алдымен нақты заттың даралығын байқау әдісі, оның қайталанбайтындығын таныту.

Әдебиеттер

- Байтұрсынұлы А.Ақжол. Алматы, 1991. – 463 бет
- Балақаев М. Қазақ әдеби тілі. Алматы 2004. – 269б.
- Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ф. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 1997. – 256 б.
- Хасанов Б. Қазақ тілінде сөздердің метафоралы қолданылуы. – Алматы, 1996, 2076.190 б.
- Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. -Алматы, 2009. -301б.
- Омирбекова Ж.Қ. Метафора және тілралық транспозиция (Ә.Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романы бойынша) Фил. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2005. 120бет.
- Қасым Б. Қазақ тіліндегі заттың күрделі атауларының теориялық негіздері Фил. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2002. 313бет.
- Аристотель, Поэтика. Риторика, СПб, «Азбука-классика», 2010 г., с. 290-292. Источник: <https://vikent.ru/enc/1292>
- Цицерон. Ц. Об ораторском искусстве: [трактаты] / Цицерон; [перевод с латыни Ф. Петровского, М. Гаспарова]. – Москва: Издательство АСТ, 2019. – 512 с. – (Эксклюзивная классика).
- Ортега-и-Гассет Х. Две главные метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. Под ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – 77
- Дэвидсон Д. Что означают метафоры Текст / Д. Дэвидсон // Теория метафоры. Под ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – с. 172-193.
- Ричардс А. Философия риторики / А. Ричардс // Теория метафоры. Под ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – 40 с.
- Сыбанбаева А.С. Метафораның тілдік болмысы және концептуалды метафоралар. – Алматы, 2002. 98 б.
- Есқараева А. Д. З.Шүкіровтің шығармаларындағы метафоралық қолданыстар: Фил. ғыл. канд. ... дис. – Астана, 2003. 72бет
- Зайсанбаева Г. Н. Метафоралы аталымдардың когнитивтік аспектісі (біріккен зат атаулары негізінде): Фил. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2004. -17-бет.
- Когай Э. Р. Метафора как средства создания индивидуально-авторской картины мира. Учебное пособие. – Алматы: КазНУ, 2002. –с.42.
- Черданцева Т. З.Современные проблемы по романистике. – Калинин, 2018. – Ч. 2.
- Ковалева Л. В. Фразеологизация как когнитивный процесс / Л. В. Ковалева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – 184 с
- Кругликова Л. Е. Структура лексического и фразеологического значения / Л. Е. Кругликова. – М., 2019. – 183 с
- Харченко В.К. Функции метафоры. Учебное пособие, Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991, – 88 с.].
- Гак, В.Г. К типологии лингвистических номинаций [Текст] / В.Г.Гак // Языковая номинация. Общие вопросы.- Москва, 1977, 205 с.
- Бахтигареев Д.Т. Метафора как филологическая категория // Филологические науки №1 (20) часть 2. 2014.
- Шадриков В. Д. Способности и интеллект человека. – М., 2004. – С. 184.
- Петренко В. Ф. Основы психосемантики. – М., 2010. – С. 480.
- Lakoff George and Mark Johnson. Metaphors we live by. – Chicago: The University of Chicago Press, 1980. – 242p
- Соловьева Е. А.. Эмоционально-оценочная функция метафоры // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Филология. Журналистика 2019 Т15, выпуск1 8-12стр).
- Alipbayeva A. Conceptual metaphors in the works of Rollana Seisenbaeva. Vestnik KazNU. Philological series. 184(4).
- Gibbs, Raymond W. and Herbert Colston. Interpreting metaphor. New York: Cambridge University Press. 2012. – 384p.
- Kövecses, Zoltan. Metaphor. A practical introduction. 1st edition. Oxford and New York: Oxford University Press. 2002.- 304p.

References

- Alipbayeva A.A. (2021). Conceptual metaphors in the works of Rollana Seisenbaeva. Vestnik KazNU. Philological series. 184(4). doi:10.26577/EJPh.2021.v184.i4.ph12
- Aristotel (2010). Poetika. Ritorica, “Azбука-klassika” [Poetics, Ritorics, “Alphabet-classics”]. 290-292pp. A source: <https://vikent.ru/enc/1292/> (in Russian)
- Baitursinuly A. (1991). Aqzhol. Almaty. – 463p. (in Kazakh)
- Baktigareev D.T. (2014). Metafora kak filologicheskaiia kategoria [Metaphor as Philological category]. Philological science №1 (20) V 2. (in Russian)
- Balaqaeв M. (2004). Qazaq adebi tilt [Literary Kazakh language]. Almaty. – 269p. (in Kazakh)
- Bolganbaiuly A., Kaliuly G. (1997). Kazirgi Kazakh tilining lexikologiasy men frazeologiasy [Lexicology and Phraseology of modern Kazakh language]. Almaty. – 256p. (in Kazakh)
- Cicero C. (2019). Ob oratorscom iscusive:traktaty / [Treatises about Retorics Translated from Latin by F. Petrovsky, M. Gaspárov. Inclusive classics]. – Moscow: AST Publishing House, – 512 p. (in Russian)
- Davidson D. (1990). Shto oznachaet metafory. Teoria metaphory [What do metaphors mean. Theory of metaphor]. Ed. N.D. Arutyunova. – M.: Progress, – 172-193pp. (in Russian)
- Esкараева A.D. (2003). Z.Shukirovtyn shygarmalaryndagy metaforalyq koldanystar [Metaphorical uses in the works of Z. Shukirov] Astana. 72p. (in Kazakh)
- Gak V.G. (1977). K tipologii lingvisticheskoi naminacii [Tipology of linguistic nomination. Language nomination. General questions]. Moscow. – 205p. (in Russian)
- Gibbs, Raymond W. and Herbert Colston. (2012). Interpreting metaphor. New York: Cambridge University Press. – 384p.
- Kasym B. (2022). Kazak tilindegi zattting kurdeli ataularynyng teorialyq negizderi filologia gylymdary doctorlyq dissertacia [Theoretical foundations of complex nouns in Kazakh language, dissertation for doctoral science.]. Almaty. – 313p. (in Kazakh)
- Kogai E.R. (2002). Metafora kak sredstvo sozdania individualno-avtorskoi kartinyi mira [Metaphor as a means of creating an individual author's picture of the world]. Study guide. – Almaty: Kazakh University, – 42p. (in Russian)
- Kovaleva L.V. (2004). Frazeologizacia kak kognitivnyi process [Phraseologizing as a cognitive process]. Voronezh. – 184p.
- Kövecses, Zoltan. (2002). Metaphor. A practical introduction. 1st edition. Oxford and New York: Oxford University Press. – 304p.
- Kruglikova L.E. (2019). Struktura leksicheskovo I frazeologicheskovo znachenia [The structure of lexical and phraseological meaning] L.E.Kruglicova. – 183p. (in Russian)
- Lakoff George and Mark Johnson. (1980). Metaphors we live by. – Chicago: The University of Chicago Press, – 242p
- Omirebekova ZH.K. (2005). Metafora zhane tilaralyq transpozicia(A.Nurpeisovting ‘Songy Pariz’ romany boiynsha dicertacia zhumsy [Metaphor and interlinguistic transposition. Dissertetion on the A.Nurpeisov’s novel ‘Last duty’]. Almaty. – 120p. (in Kazakh)
- Ortega-i-Gasset X.(1990). Dve glavnyie metafory. Teoria metafory. [Two main metaphors / Theory of Metaphor. Ed. N.D. Arutyunova. – M.: Progress, – 77p. (in Russian)
- Petrenco V.F. (2010). Osnovy psihosemantiki [The basis of psychosemantics]. Moscow. – 480p. (in Russian)
- Richards A. (1990). Filosofia ritoriki. Teoria metaphory[Philosophy of rhetoric . Theory of metaphor] Ed. N.D. Arutyunova. – M.: Progress, – 40 p. (in Russian)
- Sakkynbay A., Abakan E. (2009). Linguistikalyq tusindirme sozdik [Linguistic explanatory dictionary]. Almaty. – 301p. (in Kazakh)
- Solovieva E.A. (2019). Emocionalnaia-ocenochnaia funcia metafory [Emotional-evaluative function of metaphor]. Journal of Saratov University. New series. Philology Series. Journalism. V.15. issue 1. 8-12pp. (in Russian)
- Sybanbaeva A.S. (2002). Metaphorany tildik bolmysy zhane konceptualdy metaphoralar [Linguistic aspects of metaphors and conceptual metaphors]. – Almaty, 98p. (in Kazakh)
- Shardikov V.D. (2004). Sposobnosti I intellect cheloveka [Ability and Inteligence of a person] Moscow. – 184p. (in Russian)
- Cherdanceva T.Z. (2018). Sovremennye problemy po romanistike [Contemporary problems in Romance]. Kalinin. V.2 (in Russian)
- Xasanov B. (1996). Kazakh tilindegi sozderding metaforaly koldanylyu [Metaphorical use of words in the Kazakh language]. Almaty. – 207p. (in Kazakh)
- Xarchenko V.K. (1991). Funcia metafryi [Functional metaphor. Study guide]. Voronezh Publishing University. – 88p. (in Russian)
- Zaisanbaeva G.N. (2004). Metaforaly atalymdardyn kognitivti aspektisi(birikken zat ataulary negizinde) [Cognitive aspect of metaphorical names (on the basis of compound nouns) Almaty. – 17 p. (in Kazakh)